

A bajka-juhról meg a cigány-rajkóról.

A Magyar Etymologiai Szótárban ezt olvasom: „*Bajka*, egy adat 1671-ből, eine schafart. Eredete ismeretlen.“

Tehát valami juh-fajta volna. De miért nincs mellette több adat? Hiszen az Etsz-nak, ennek az igazán értékes nagy munkának, minden címszavát az adatok tömege kíséri. Ennek a sovány adatnak árva volta már magában is azt a gyanút kelti, hogy itt idegen fészekbe alighanem kakuk csempészte be tojását. Utánanéztam és rájöttem, hogy így is van. Akaratlan csempészője volt a különben sok-sok érdemű Takáts Sándor.

Hozta pediglen Budapestre Nyitra vármegyéből, a tapolcsányi uradalomból, ahol is egy 1671 évi összeírásban ezt a feljegyzést olvasta: „Extat in montibus tuguriolum ovium et caprarum, in quo repertae sunt oves vulgo *bayka* antiquae 125“, azaz a hegyekben juhásztanyak -szállások vannak, bennük pedig találtak 125 darab bajka nevű öreg juhot.

A régi írásoknak e szaváról Takáts kétszer is tesz említést. Először báránynak, tehát fiatal állatnak értelmezi (MNv. 2:23), rá egy évre már megváltoztatja véleményét és felnőtt birkának mondja (3:208). Azt írja, hogy Liptó, Turóc, Trencsén stb. megyék havasaira járó morva és lengyel pásztorok a *berbécs* szót nem ismerték, hanem helyette a *birka* és *bajka* szóval éltek és ezt terjesztették el az éjszaki és nyugati Kárpátok legelőin. Ezek szerint Takáts a birkát és bajkát azonos dolognak és pedig juh-fajtának gondolta.

Nyitrai tótok szava ez, tehát érdemes egy kicsit körülnézni. Első sorban természetesen tekintsünk be a tót nyelv szótáraiba, hadd lássuk, mit mondanak róla. Ámde hasztalan keressgélünk utána, mert Bernoláktól Hvozdkig, 1794-től 1937-ig hiába jelent meg vagy tíz szótár, egyik sem ismeri a bajkát. Vallatóra kell tehát fogni magukat a tót juhászokat. Ezek aztán valóban többet tudnak. Elmondották apróra a juhász-élet egész terminológiáját, nem tagadtak el belőle semmit sem, mert sok helyt és több nyelvész meg etnográfus fogta őket vallatóra. A bevallások szerint a tót juhászok műnyelvében $\frac{2}{3}$ résznyi a tót, négy szó bennük magyar eredetű, a többi $\frac{3}{5}$ rész, vagyis a jellemzően *lényeges szóknak nagyobb része oláh eredetű*. Ez utóbbi két csoportból hadd álljon itt mutatóba egynéhány. A magyar szók ezek: *salaš, rovaš, keveriš, solgan*. Bennük nem nehéz felismerni a tíz nyelvbe is átment *szállást*, azután a *rovást*, meg a nyáj jelentésű

keverést, végül pedig a szállás legkisebb munkását, a báránykákat őrző *szolgagyereket*.

A tót juhász-életnek és a tejjgazdaságnak lényeges műszavai magyar, tót és oláh rendbe állítva ím ezek:

(A nyomdának nincsenek oláh betűi. Szerk.)

(magyar)	(tót)	(oláh)
számadó gazda	bača	baciu
öreg bojtár	vatah	vatas
pásztor (ált.)	valach	(vlach)
juhászfokos	valaška	
kosár	{košara {košiar	cosa
tehén-akol	vakárka	vacarie
kosár- költöztetés	redikanie	ridicare
esztrenga	strunga	strunga
sajt-pad	podišar	podisor
sajt-kamara	komárnik	comarnic
kerenta	krinta	crinta
tej-oltó	{kl'ag és {ryndza	chiag rîndza
brindza (sajt)	bryndza	branza
geleta	geleta	gheleta
putera	{putera és {putina	putera putina
savó	dzer	zer, zara
orda	urda	urda
zsendice	žintica	jintita
üsthorog	kužba	cujba
piszkafa	vatral	vatrariu
nyáj	krdel (!)	cardul
keverni	mutorit'	mutare
őszi legelő	tomnatik	toamnata
kérődzik	rumegat	rumega
ürü-toklyó	mrliak	mîrlaciu
párosodik	mrlit'sa	mîrli
éves kos	notin	noatin
öreg kos	cap	tap
ifju kos	vatul'a	vatuie
micza-juh	mica	mite (Cihac)
mióra-juh	miora	mioara (NyK 2:319)
czigája-juh	{cigaja és {cigara	tigaie
keresztezett	stogoš	ștogosan (Damé)
ebből a tót stožkár :	nomad in tuguriis	(CMS 5: 93)

Ha ezt a tekintélyes névsort figyelembe vesszük, okvetlen arra kell gondolni, hogy ez a rejtélyes bajka is a tót juhászok

oláhoktól alapított birodalmában lesz, még ha a juh-fajták között nem találjuk is. Most már csak azokat a tót műszókat kell megvizsgálunk, amelyek a juhokat külső jegyeik szerint nevezik. Ilyent négyet is találunk és ezek között ráakadunk a kakuktozásra is. Ez a négy éppen úgy oláh eredetű, mint a többi: 1) tót *kornúta*: oláh *cornuta*, nagyszarvú, 2) *murgasta*: *murg*, barnás, 3) tót *vakeša*: oláh *oaches*, fehér juh szeme körül fekete karikával, 4) tót *lajka*: oláh *laie*, teljesen fekete juh. Ezt kicsinyítve gyöngéd szóval oláhhul *laita*-nak mondják éppen kicsinyítő képzővel, mint a tótok a maguk *-ka* képzőjével.

És immár helyt is vagyunk.

Ezt aztán csakugyan megtaláljuk valamennyi tót szótárban és etnográfiai munkában. Ime Palković szerint (1820) *lajka*: schwarzes oder schwarzgeflecktes Schaf; Rank cseh szótárában *lajka*: (nur bei den Slovaken) schwarzes Schaf; Jancovicsnál (1848), Loosnál (1870), Kálal M. differenciális szótárában (1924) Hvozdi knál (1937) egyaránt azt találjuk, hogy fekete juhot jelent. Tehát nem fajtát, sem nemet, sem kort, hanem egyszerűen csak az állat színét. Eredete az albán *lai*, innen vette az oláh és mindenütt tovább adta tanítványainak, amerre csak járt. Így lett belőle tót szó, a *lajka*. Ismert népdal az oláhoknál: Miorita laie, laie bucolaie: Fekete miórám, fekete pofácskám. Ide vág az oláh közmondás is: Nici laie, nici balaie: sem fekete, sem fehér, weder so, noch so.

Ezek szerint világos, hogy abban a nyitrai uradalmi írásban Takáts elnézte a betűt és tévesen olvasta a *lajkát bajkának*, hiszen írásban az l és b betűk közeli atyafiak. Ezzel pedig akaratlan megtévesztette az Etsz. szerkesztőjét. A *lajka* tehát oláh eredetű tót szó s így került az 1671 évi összeírásba magyar szónak. Bár ezen a vidéken a „vulgo“ nem magyar nyelvhasználatot jelent, hanem inkább tótot.

Az elmondottakból az is következik, hogy a juhászat dolgaiban oláhok valának a tót pásztorok mesterei éppen úgy, ahogy oláhok tanították meg erre a mesterségre a rutén, lengyel és morva pásztorokat is. Ebben a négy nyelvben ugyanis a juhgazdálkodásnak alapműszavai egyformán oláh eredetűek, azonosak. Az oláhok a 12. század óta Brassótól Máramaroson át egészen Morvaországig a Kárpátoknak mindakét oldalán, tehát Lengyelben is, elterjesztették mesterségüket, innen van aztán az, hogy a tót, rutén lengyel és morva nemzetiségű juhászokat is vlach névvel illették, foglalkozásuk után.

Az oláh mesterek azonban nemcsak a juhgazdaságban hagyták hátra nyomukat, hanem a Kárpátok toponomiájában is. A tót területen a jó legelőket nyújtó magas hegységek nevei között tömördek az oláh. Csupán Zemplén-Trencsén megyék vonaláról sorolok fel itt néhányat. Ime: Drakšiar, Tonsorka, Dikula,

Kuligura, Furkota, Kykul, Veregan, Kl'ak, Gropa, Strunga, Tomnätik (autumnus), Svendiora, Sinatoria, vagy 20 Muncsel, Mencsul, Mincsol, vagy 50 Magura, (szintén albán eredetű szó, azonos a magyar máglyával), aztán Kicsera vagy ötvenszer. Vlachovo, Oláh-Dubova stb, faluk neve szintén ide vág.

Ámde mondani valóm ezzel még nem ért véget, hasznosítuk ezt a magyar nyelvtudományra is. Lehet is. A *lajka* szóval a tótok ugyanis nemcsak a fekete juhót nevezik, hanem az erősen barna kreol-arcú tót leányokat is. Ez egészen természetes átvitel. Csakhogy ez még egy másik dologra is vet világosságot. A tótkban ugyanis éppen olyan gyakori jelenség, mint mindenütt a világon, az l-r hangváltozás. A magyarból elég legyen ezt a két példát idézni: az *Elisabethből Erzsébet* lett, az égerfát jelentő tót *jelša*-ból pedig a pestmegyei *Irsa* helynév. Így támadt a tót *lajka*-nak hangzótársa gyanánt a *rajka*, ez is barnaarcú leányt jelent. A feketeség miatt ezt nőnemű melléknévnek érzi a tót nyelvérzék s emiatt neki mindegy, leányt akar-e vele jelölni, vagy juhót jelentő *ovca*-t, a melléknevet nőnemű raggal, *a*-val látja el; de ha semleges nemű szóhoz kapcsolja ezt a melléknevet, akkor ennek ragja már *o* vagy diftongusos *ó* (ejtése *uo*). A *rajka* szóból tehát a tót nyelv szabályszerűen alakította ki a semleges nemű *rajko* szót is. Ezt kivált a fekete képű gyerekekre mondják, hiszen a gyermek a tótkban éppen olyan semleges nemű (*dit'a*), mint a németben a *das Kind*. Kiváltképpen pedig a cigánygyerek fekete.

Nos, ez a semleges nemű tót *rajko* ájtött a magyar nyelvbe is. De útközben egy kicsit megnőtt. A magyarba ájtött jövevényszavak ugyanis a szóvégi (sőt néha a szóközépi) rövid o hangot kivétel nélkül hosszú ó-vá megnyújtják: Leó, vakáció, fórum, filagória. Emiatt aztán a *rajko* megnyúlt nálunk *rajkó*-vá s ebben segítségül volt a diftongus is és éppen úgy a cigánypurdét jelenti, mint a tótkban.

Bárczi Szófejtő Szótára a *rajkó* szónak két „lehetséges magyarázat”-át említi: 1) „a cigány *raklo* 'gyerek' átvétele”, 2) „a *raj* fn. kicsinyítő képzős származéka.” Azonban ez a két magyarázat kellő bizonyíték nélkül alkotott téves föltevés.

Takáts tévedése tehát némi haszonnal is járt, megismertük egy füst alatt a magyar *rajkó* eredetét is. Akit a dolog közelebbéről érdekel, a következő forrásokra utasíthatom: Shorník Muz. Spoločnosti 5-ik Časopis Mus. Spol. 13, 14 köt. és Slovenské Pohľady 1893 évf., mindahárom Turócszentmárton; Medvecký Karol, Detva monografiája; Tiktin, Damé, Cihac, Saineanu szótárai. Saját két írásom is rendelkezésre áll a kutatóknak: Hogyan készültek a tót szótárak (Slov. Noviny, Budapest 1938). és kézíratos Tót néprajzi lexiconom.